

Марина В. Кебара

<https://orcid.org/0000-0003-0055-3767>

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Катедра за српски језик и књижевност

УДК 821.161.1'37'38;

821.161.1.09-31 Пушкин А. С.

DOI 10.46793/Uzdаницa22.2.097K

Оригинални научни рад

Примљен: 3. март 2025.

Прихваћен: 25. април 2025.

ГЕНДЕРНО МАРКИРАНЕ ЈЕДИНИЦЕ У ИЗРАЖАВАЊУ КОНЦЕПТА 'ЉУБАВ' НА МАТЕРИЈАЛУ РОМАНА ЕВГЕНИЈЕ ОЊЕГИН А. С. ПУШКИНА

Айспиракџи: У овом раду¹, са аспекта гендерне и социолингвистике, спроводимо функционалну лингвостилистичку и семантичко-концептуалну анализу језичких средстава за гендерно изражавање концепта 'љубав' на материјалу романа *Евџеније Оњегин* А. С. Пушкина. *Задаћа* рада је издвајање и опис језичких гендерних маркера књижевног текста, са посебним освртом на језикостилске и семантичке маркере гендерног испољавања експресивности на нивоу лексике, са циљем аргументовања и потврђивања поставке, према којој се остварује гендерно приближавање и компатибилност комуникативно-концептуалних, језикостилских и семантичких маркера мушког и женског говорног модела у изражавању концепта 'љубав'. Базични критеријум од којег полазимо у анализи корпуса представљају два гендерна стереотипа у улози најизразитијих носилаца ознака мушког и женског говорног портрета у језичком изражавању анализiranог концепта.

Кључне речи: гендерна лингвистика, А. С. Пушкин, Евгеније Оњегин, Татјана Ларина, концепт 'љубав', гендерни језички маркери, мушки и женски говорни портрет.

УВОДНО РАЗМАТРАЊЕ

Језик, као главно средство људске комуникације, представља инхерентно социјални феномен, чије је функционисање условљено социјалним факторима попут културних норми, традиције, вредности одређеног социјума. Гендерни аспект чини концептуално тематску област знања у функцији обрасца интерпретације за велики број објеката и ситуација социјалне и језичке стварности, при чему је гендерни модел појединачних језичких лич-

¹ Истраживање спроведено у раду финансирао је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о преносу средстава за финансирање научно-истраживачког рада запослених у настави на акредитованим високошколским установама у 2025. години број: 451-03-137/2025-03/200198).

ности² конституисан фрагментом социокултурног знања о нормама гендерно обележеног понашања и презентације погледа на свет одређеног социјума. Социолингвистичка компетенција, према Ј. А. Синици (2000), представља скуп језичких средстава и могућности њиховог избора које су у интеракцији са основним аспектима контекста комуникације, општеприхваћеним правилима употребе језика сходно традицији одређеног социјума и елементима попут комуникативних циљева, намере, статуса и ситуационе улоге комуниканата. Према речнику гендерних термина (Денисова 2000), гендерни стереотипи се одређују као културолошки и социјално условљено мишљење о квалитетима, атрибутима и нормама понашања представника оба пола и њиховом рефлектовању у језику. У гендерној лингвистици посебна пажња посвећује се говорном и комуникативном понашању и специфичностима мушког и женског језика (Кирилина, Томска 2005), идентификују се типичне стратегије и тактике, гендерно специфичан избор јединица лексикона, преференције у избору лексике, синтаксичке конструкције. Гендерна компонента (Трипољска 2006) рефлектује онтолошке карактеристике предмета (денотативна семантика речи), као и прагматична значења која обухватају широк спектар ставова и представа, а у том оквиру и заблуда социјума у погледу карактеристика лица оба пола. У овом истраживању акценат се ставља на значај емоционално-евалуативног гендерног аспекта у одређивању семантичког садржаја одговарајућих конотација ('емотивност', 'процена и вредновање', 'интензитет'), који у великом степену зависе од гендерне семантике и знатно утичу на социолингвистичку комуникативну компетенцију говорника и језичких личности, обликовање знака и развијање широког спектра денотативних и конотативних варијација. Гендер, који је заснован на архетипској опозицији *мушко – женско* (Попљевко, Надољска 2017: 87–96), представља индивидуалној и колективној (језичкој) свести средство перципирања и вредновања света, сходно историји напред наведене опозиције, подвргавајући се истовремено процесу моделирања, разбијања старих стереотипа и формирања нових ставова у разумевању функција мушкараца и жена у одређеном социјуму и колективу у целини.

У контексту опозиције *мушко – женско* и у њиховој подлози стереотипа *свесћ* (*култура, сазнајни мишки ђринциј*) – *йсиха* (*ђприрода, адајћивни ђринциј*) разматра се реализација концепта 'љубав' у књижевноуметничком дискурсу. Реч представља средство материјализације концепта, заједно са њеном садржајном формом, у виду слике, појма, симбола. Сваком концепту додељују се одређена средства вербализације која заједно чине план изражавања лексичко-семантичког поља. Семантички простор концепта 'љубав' нема строго дефинисане границе, те лексеме којима је изражен могу истовремено да се посматрају и као називи неких других појединачних концепта-

² Вид. о томе више у: Кебара 2017, Кебара 2018.

та. Реч у концепту посматра се као јединица лексичког система (фиксирана је у речницима и има строго одређена значења), такође и као јединица индивидуалне језичке свести (Соловјева 2009), изражавајући личне значењске садржаје ослањањем на системска значења.

У овом раду, са аспекта гендерне и социолингвистике, спроводимо функционалну лингвостилистичку и семантичко-концептуалну анализу језичких средстава за гендерно изражавање концепта 'љубав' на материјалу романа *Евѣније Оњегин* А. С. Пушкина. У анализи се ослањамо на међусобне дијалоге главних јунака романа, Татјане Ларине и Евгенија Оњегина (четврто поглавље, осмо поглавље), у којима су рефлектовани гендерни маркери за изражавање поменутог концепта, при чему централно место заузимају писма главних јунака, предочена у трећем и осмом поглављу. *Загатак* рада је издвајање и опис језичких гендерних маркера књижевног текста, са посебним освртом на језичкостилске и семантичке маркере гендерног испољавања експресивности на нивоу лексике ради утврђивања степена гендерне условљености језичких форми објективизације емоционалних позитивних и негативних реакција. *Циљ рада* је аргументовање и потврђивање поставке од које полази наша анализа да у исказивању концепта 'љубав' долази до гендерног комуникативно-концептуалног приближавања и подударања језичкостилских и семантичких маркера мушког и женског говорног модела и развоја гендерне компатибилности у језичком изражавању поменутог концепта.

АНАЛИЗА ИСТРАЖИВАЧКОГ ПРОБЛЕМА И РЕЗУЛТАТ АНАЛИЗЕ

Сходно постављеним задацима и циљу овог рада, наша анализа полази од два гендерна стереотипа заступљена у књижевноуметничком дискурсу, који представљају носиоце најизражајнијих карактеристика мушког и женског говорног портрета, а у чијој подлози је перципирање и продукција концепта 'љубав'.

Стереотипи 1.

Маскулиност (мушкост) је повезана са логиком, а фемининост (женственост) са интуитивношћу. Мушко размишљање карактерише склоност апстраховању и диференцијацији, мушкарац је рационалнији. Следи да је за женственост карактеристично испољавање уопштеног, колективног погледа на свет под утицајем модерних, тренутно актуелних животних трендова и са малим степеном индивидуалног става, за разлику од мушкости која се

одликује промишљеним, конкретним, индивидуалним погледом на свет, као последицом логичке рефлексije и аргументације.

Стереотипи 2.

Свесност мушкараца је супротна експресивности и несвесности жена, чија је последица њихова изражена романтичност и ирационалност. Смањеном значаја емоционалног искуства и давањем предности когнитивном искуству, мушкарци избегавају да говоре о својим дубоким личним преживљавањима, што имплицира да је степен експлицитног наслањања емоционалног искуства на когнитивно искуство нижи код њих него код жена.

ГОВОРНИ ГЕНДЕРНИ МОДЕЛ ТАТЈАНЕ ЛАРИНЕ

Према А. Шупину (Шупин 2016: 68–71), основна позиција у гендерној лингвистици јесте да су емоционално поље језичке личности и начини његовог изражавања предодређени гендерним карактеристикама комуниканата. У овом делу рада спроводимо лингвостилистичку и концептуално-семантичку анализу текста са задатком да се издвоје гендерне компоненте експлицирања емоција и опишу језичкостилски (морфосинтаксички) и семантички поступци за исказивање концепта 'љубав'. У ту сврху, издвајају се гендерни језички маркери Татјаниног говорног модела у складу са семантичким садржајем у којем су рефлектовани напред поменути гендерни стереотипи.

Стереотипи 2 рефлектован је у опису Татјанине заљубљености у Оњегина, наговештавајући у почетку ирационалност, фикцију изазвану сећањем на мистериозног суседа и ликове модерних романа. Одлука да Оњегину напише писмо долази изненада, готово несвесно, под налетом емоција и одраз је спонтаности, тренутног и снажног излива осећања, при чему су њене мисли изражене редоследом тренутног настајања без организованог промишљања:

(1) U mašti kao heroina / Pisaca dragih živog uma... / Tu traži ona i nalazi / Svoj tajni žar i snove svoje... / I ona šapće zanesena / Junaku dragom pismo jedno. (Puškin 1972: 66)

(2) Ljubavna patnja Tanju goni... / Zamro joj dah i stao um... / „Znaš dado... ja sam... zaljubljena!” / Al' misao u glavi sinu... / Na umu joj je Evgenije, / Poruka njena ljubav krije... / Al' gotovo je pismo njeno... (Puškin 1972: 69–71)

(3) Pa zar je Tanja više kriva... / Što bez veštine i bez znanja / Voli po težnji osećanja... (Puškin 1972: 73)

(4) Otkud joj zanos taj pun sanja, / Bezumni govor osećanja, / Iskrenost kobna i prijatna? (Puškin 1972: 76)

У уводном делу писма (пример 5) Татјана прво смерно оправдава свој храбри чин са циљем што ефектнијег деловања на адресата (Оњегина), а затим у другом делу писма мења говорну стратегију и користи вербалну

агресију оптуживања и нападања, уливајући осећања кривице реципијенту поруке (пример 6):

(5) Pišem vam – šta bih znala bolje? / Sad zavisi od vaše volje / Prezrenje vaše da l' ću steći. (Puškin 1972: 77)

(6) Što dodoste u naše selo?... / Ja ne bih sreła vas zacelo / I ne bih znala patnja šta je. (Puškin 1972: 77)

Ова говорна стратегија остварена је поступцима гендерне говорне делатности типичне за женски језик и компатибилне са напред описаним гендерним стереотипима.

1) *Ајел на сажалење³ и разумевање, прихватање, изражен некохерентним и нејовезаним исказима са смењивањем нејативне и позитивне конотације* (примери 7, 8, 9). Језичкостилска и семантичка средства овог говорног гендерног стереотипа у функцији су емоционалног персуазивног утицаја говорника на реципијента поруке и припрема за наредни поступак (*манипулацију и убеђивање саговорника*, ниже наведен). У Татјанининој поруци Оњегину много је негација (пример 8), чиме се постиже негативна конотација у сврху изазивања осећања сажалења према јунакињи:

(7) Al' ako vas moj udes hudi / Bar malo trone i uzbudi, / Vi me se nećete odreći... (Puškin 1972: 77)

(8) Ne biste znali vi ni sada... / Dok ne dodete opet k nama... / A mi... mi ničim ne blistamo... / Ja ne bih sreła vas zacelo / I ne bih znala patnja šta je / Ne, nije mi se san to snio... (Puškin 1972: 77–78)

(9) Milosti tvojoj dajem sebe, / Pred tobom suze bola lijem / I molim zaštitu od tebe... (Puškin 1972: 78–79)

Овакав језички поступак вербалном агресијом може изазвати негативну емоционалну реакцију код реципијента љубавне поруке. Супротна говорној тактици са негативном импликацијом је употреба вербалног поступка *Ви-исказа* у функцији остварења позитивне конотације указивањем адресату поштовања и љубазности:

(10) Pišem vam... / I šta vam više mogu reći? / ...od vaše volje / Prezrenje vaše... / Vi me se nećete odreći... / Ne biste znali vi... / Da vam što kažem / No iskreno smo radi vama. / Ja ne bih sreła vas... (Puškin 1972: 77)

Смењивање језичких средстава са значењем негативне и позитивне конотације у истој поруци указује на контрадикторност адресанта поруке (Татјане), нестабилност и некохерентност говорног модела, што се препознаје као гендерни маркер језичког израза напред наведеног гендерног стерео-

³ Вид. о овоме више у: Зајцева 2020: 198–204.

типа. Татјанине речи рефлектују њене мисли које неповезано, хаотично, без неког одређеног реда смењују једна другу, што је у подлози романтичности као изражајног гендерног обележја женског језика, па адресата поруке (Оњегина) назива или својим анђелом спаситељем (*чувар душе младе*) или *кобним духом* који је доводи у искушење (пример 11), или тражи помоћ и заштиту од њега (пример 8) или пита зашто се појавио у њеном животу (пример 6):

(11) Zar nisi ti i onog trena, / O priviđenje moje drago... / Nad uzglavlje se moje sago / I šapnuo mi reči nade / Ljubavi pune i iskrene? / Ko si ti? Čuvar duše mlade / Il' kobni duh što kuša mene? (Puškin 1972: 78)

2) *Манипулација свешћу и погледам на свет али и емоцијама адресата емоционално снажним исказима у циљу психолошког утицаја на примаоца поруке*. Описана говорна стратегија остварује се наметањем реципијенту поруке одговорности засноване на преувеличавању његове личности и потцењивању и умањивању сопствене, као и на преувеличавању својих негативних емоција и стања, чији је узрок управо реципијент поруке. У функцији описане стратегије, слично претходној, у употреби су етикетни *Ја–Ви* искази са семантичком конотацијом контраефекта (преувеличавање или потцењивање):

(12) Sad zavisi od vaše volje / Prezrenje vaše da l' ću steći. / Ja ne bih sreća vas zacelo / I ne bih znala patnja šta je. / Bar da se nadam da sam smela / Da ćete opet k nama doći... / Da se veselim glasu vašem / Da vam što kažem, pa da zatim / O istom mislim i da patim... / Sustajem i moj um se slama, / A nemo moje srce pati... Od stida više nemam daha... / Al' vaša čast mi jemči lepim / I predajem se njoj bez straha... (Puškin 1972: 77–79)

Гендерно обележје женског језика *семантичка кононотациона несигурност* исказа рефлектовано је у нарушавању говорне етикетне компетенције наизменичним смењивањем *Ја–Ви* и *Ја–ми* исказа у обраћању адресату. Циљ је спонтано, отворено изражавање личних емоција и високог степена поверења и блискости у сврху манипулације адресатовим емоцијама, уз истовремено наметање непорециве одговорности (*чувар до проба*):

(13) Znam, bog je tebe uputio, / Moj zaštitnik do groba budi... / Tvoj pogled me je svud proganjo... / Ja tebe često slušah sama... / Utišaj sumnje što me guše... / Milosti tvojoj dajem sebe... / Čekam te: nade glas u meni / Bar pogledom oživi jednim... (Puškin 1972: 78–79)

Функционално-семантичком категоријом темпоралности (пример 13) израженом наизменичним смењивањем садашњег и прошлог времена и императивом у истом исказу (*буди, утишај, оживи*), такође и потенцијалом (пример 14), експресивно се презентују емоције плашљивости, неизвесности, несигурности, неодређености, што имплицира нереалну субјективну

модалност, типичну за женски гендерни стереотип, насупротив реалној објективној модалности мушког гендерног стереотипа:

(14) Ne biste znali vi ni sada, / Ja ne bih sreća... / I ne bih znala... / Možda bih jednom (ko će znati?)... / I bila bih mu žena smerna (Puškin 1972: 77)

3) *Интензивирање експресије у изражавању емоција наδοјрађивањем и проширивањем семантичкој садржаја и сугестијом*. Овај гендерни поступак постиже се изласком ван семантичког поља (емотивног стања) адресанта и увођењем елемената из семантичког поља адресата путем апеловања на његове емоције и одговорност (Татјана претпоставља и описује Оњегонове емоције, имплицирајући заправо снажан интезитет свог личног емотивног стања (пример 15)). Експресивност наведене говорне стратегије интензивирања је поступком хиперпрезентовања догађаја и сугестије (апеловање на семантику догађаја којима комуниканти не могу сами да управљају, већ су они последица утицаја „виших, небеских” сила (пример 16)):

(15) Al' osobenjak vi ste, znamo, / I teška vam je selska čama, / A mi... mi ničim ne blistamo, / No iskreno smo radi vama (Puškin 1972: 77)

(16) Oduvek tako pisano je... / Nebo je mene dalo tebi; / Moj život sav je jemstvo bio / Da ću te sresti izmed' ljudi (Puškin 1972: 78)

На језичкостилском плану интензивирање емоција постиже се фреквентном употребом придева у функцији епитета (примери 17, 18), превасходно у инверзији (*удес худи, дане и ноћи дује, жена смерна* итд.), а емоционални утицај на адресата појачава се узвичним реченицама које према намери, циљу, врше мотивишућу, подстицајну функцију, као и експресивним наизменичним смењивањивањем питања и узвика (пример 18):

(17) A ako vas moj udes hudi... / I teška vam je selska čama... / Smirivši burne osećaje... / I bila bih mu žena smerna... / Buru i jad u srcu čednom... / Zablude jedne mlade duše... / A nemo moje srce pati... / Iz teškog sna me preni... (Puškin 1972: 77–79)

(18) – šta bih znala bolje? / I šta vam više mogu reći? / Što dodoste u naše selo? / Drugi!... Al' ne, ja nikom ne bi' / Na svetu dala srce svoje! / I rekla: On je ovo bio! / Zar nisi i ti onog trena ... / Promako kroz noć kao sena... / I šapnuo mi reči nade, ljubavi pune i iskrene? / Ko si ti? / Čuvar duše mlade / Il' kobni duh što kuša mene? / Nek bude tako, što da krijem? / Ili iz teškog sna me preni / Prekorom gorkim i pravednim! (Puškin 1972: 77–79)

ГОВОРНИ ГЕНДЕРНИ МОДЕЛ ЕВГЕНИЈА ОЊЕГИНА

Оњегов одговор на Татјанино писмо је оштар, иако у исказима показује тенденцију да буде искрен (пример 20). Овај део романа (четврто поглавље), који представља заправо монолог главног јунака, врло јасно рефлектује напред наведене гендерне стереотипе од којих почиње наша анализа. Насупрот Татјанином гендерном портрету који карактерише плашљивост, неизвесност, несигурност, неодређеност, што имплицира нереалну субјективну модалност женског језика, у Оњеговом гендерном дискурсу представљена је реална објективна модалност мушког гендерног стереотипа (превходно *стереотипа* 2), чије је битно обележје смањење значаја емоционалног искуства и давање предности когнитивном искуству. Оњегин објективно оцењује свој карактер, навике, начин живота, без истицања својих личних преживљавања:

(19) Kome sad neće da dosade, / „Pisamca” na desetak strana, / Obmane, suze, pretnje, spletke... / U lepe žene što zanose / Više se nije zaljubljivo; / Iznevere – odmarao se, / Odbiju – njemu nije krivo. / Napušto ih je sve bez tuge / I tražio bez želje druge. (Puškin 1972: 86–87)

У својој исповести, више у форми беседе него у форми љубавне поруке, признаје адресату писма (Татјани) да не може бити добар муж и, сходно томе, у тексту је представљена тематска група речи са значењем 'породица, дом, брак' (*кућни круг, породица, отац, сироти, брак, невесћа, жена, муж, браћ*), као семантичка подлога на којој ће касније да се гради негативна конотација у његовом презентовању концепта 'љубав' (пример 20). Уочава се јасна иронија у описима могуће породице, а епитети (пример 21) којима Оњегин презентује слику потенцијалног мужа носе негативну конотацију (*недостојан, суморан, љутији, хладан, љубоморан*):

(20) „Kada bih mirnim kućnim krugom... / Da budem ocem i suprugom... / Kad bi me... / Mamile slike porodične, / Srce u meni tad zacelo, / Nevestu drugu ne bi htelo. / Al' nisam stvoren ja za sreću... / Vrlina vaših nikad neću / Dostojan biti ja, Tatjana.” (Puškin 1972: 88–89)

(21) „Šta goru sliku da nam pruži / Od kuće gde sirota žena / Za nedostojnim mužem tuži / Danju i noću usamljena, / Gde muž, iako zna joj cenu, / Sudbinu kune svoju, njenu, / I vazda čuti sav sumoran, / Ljutit i hladno ljubomorani? A ja sam takav...” (Puškin 1972: 89)

Оњегов гендерни говорни модел у овом четвртном поглављу рефлектује негативну позицију у изражавању концепта 'љубав' у складу са стереотипом да је 'свесност мушкараца супротна експресивности и несвесности жена, рефлектоване у њиховој романтичности и ирационалности'. Негативна конотација одражена је у говорниковим исказима у којима се указује на не-

сталност емоције љубави (*навика љубав искорени*), која се мења попут лишћа на дрвету са сваким новим пролећем (*лисице дрво стице нове*), упоређујући је са братском љубављу (пример 22):

(22) „Navika ljubav iskoreni; / Ja gajim ljubav prema vama / Ko brat, il' veću može biti. / Pa čujte me bez svakog gneva; / Vaša će duša još da sneva / I snom da smeni stare snove; / Listove drvo stiće nove / S prolećem novim, s novim dobom.” (Puškin 1972: 89)

За разлику од лексичких јединица исказаних у Татјанином перципирању истог концепта, Оњегов гендерни дискурс је обликован јединицама супротног значења, којима се пориче овај концепт. Тиме је исказан став да се говорник ослања на сопствени разум и животно искуство, не верујући емоцијама, што имплицира гендерни стереотип оба анализирана типа (пример 23):

(23) „Verujte (savesť jemstvo daje), / Da brak će muka da nas staje. / Mada ste dragi sada meni, / Navika ljubav iskoreni; / Počeće plač i vaše suze... / Al' mene neće to da trone; / Razgneviće me samo one...” (Puškin 1972: 89)

Анализа језичких средстава (у претходним примерима и примерима који следе) показује да је гендерни дискурс Евгенија Оњегова номиналног типа, одражен у морфолошкој језичкој структури са именицама у примарној функцији, праћеним експресивним придевима у функцији епитета. Преовладавање номиналних делова у форми именичких експресива у језичком обликовању семантичког поља 'човек и његова унутрашња својства (емоционална, интелектуална, морална)' имплицира такве особине као што су 'уздужаност', 'сталоженост' и 'разборитост', што је комплементарно са напред наведеним стереотипима мушког говорног гендерног модела. Најфреквентнија је лексика за именовање осећања, али не личних (говорникових), већ оних која се односе на примаоца поруке, Татјану (*вајира, сћирасїй, љубав, ране, исїовесїй, искреносїй, душа*), што имплицира њихово одсуство (*давно мртїви осећаји*) у семантичком пољу 'човеково унутрашње стање и својства' Оњеговог гендерног портрета:

(24) „U njemu možda vaskrsnuše / Negdašnja vatra, strast i rane, / Al' nije hteo da obmane / Iskrenost ove čedne duše. / (Puškin 1972: 87)

(25) „I ja sam, evo, pročitao / Ispovest čiste duše jedne, / Ljubavi vaše reči čedne; / Ta iskrenost je meni draga; / Oživela je njena snaga / Roj davno mrtvih osećaja...” (Puškin 1972: 88)

Дакле, за разлику од Татјаниног модела са примарном функцијом придева и прилога у функцији интензификатора емоција, у Оњеговом гендерном моделу они имају секундарну улогу, као одраз недостатка емотивности и преовладавања хладноће, тајновитости и равнодушности. Употреба лексике, као гендерних маркера Оњеговог говорног портрета, обележена је

одређеном прецизношћу у номинацији емоција које се преживљавају, као и разјашњавањем разлога експликације емоција. Оњегин актуализује властите емоције именујући их директно, за разлику од Татјане, употребљавајући истовремено и лексику која описује емоције и има контекстуалну емотивност. Овакав језички израз одговара мушком обрасцу понашања који имплицира уздржаност у изражавању осећања:

(26) „Al' nisam stvoren ja za sreću, / I duša moja njoj je strana; / Vrlina vaših
nikad neću / Dostojan biti ja, Tatjana... / Gde muž, iako zna joj cenu... / I vazda
ćuti sav sumoran, / Ljutit i hladno ljubomorani? / A ja sam takav... / I dušu neću
obnoviti...” (Puškin 1972: 89–90)

Лексика високог (књижевног) стила, насупрот разговорном (метафоре, атрибуту и експресивни епитети, образовани од књижевних термина: *сневаше душе, рој осећања, крило среће, друг худој срећи, бојови брака, воља судбине, неба, речи чедне, пријатни удег*), даје Оњеговом говору обележје свечаности и високопарности. Тако се његово искрено обраћање Татјани подиже на ниво проповеди, беседе, и губи одлике емоционалне искрене исповести, градећи конотацију хладноће и уздржаности. Истакнути гендерни маркери имплицирају компатибилност са напред наведеним гендерним стереотипима маскулинности оба типа (примери 25–27):

(27) „Prijatni udes kad bi hteo, / Kad bi me krilu sreće slične... / Poželeo bih vas
u stvari / Za druga mojoj hudoj sreći... / Zar takvo cveće, takve uze / Bogovi braka
da nam spremne / Po volji sudbe da vas čeka? / Vaša će duša još da sneva... / Takva
je, valjda, volja neba...” (Puškin 1972: 88–90)

Оњегова говорна компетенција одликује се познавањем етикетних говорних образаца, а њихова употреба знак је учтивости, која указује на исказивање поштовања према адресату, тачније на рационално и промишљено исказивање најјачих емоција попут љубави. Он се у току целе исповести обраћа Татјани са *Ви* (вид. у свим горе наведеним примерима), а не са *јии* (попут Татјане). Његов говор одликује се експресивношћу, али и логичношћу, јасноћом презентације и богатством вокабулара. Издвојени и описани гендерни маркери указују на битну гендерну разлику у језичкостилским средствима за исказивање истог концепта (’љубав’) у Татјанином гендерном говорном портрету.

ГЕНДЕРНА КОПАТИБИЛНОСТ МУШКОГ И ЖЕНСКОГ ГОВОРНОГ МОДЕЛА У ЈЕЗИЧКОМ ИЗРАЖАВАЊУ КОНЦЕПТА ’ЉУБАВ’

У Оњеговом писму Татјани (осмо поглавље), уочава се свеобухватна, радикална трансформација његовог гендерног дискурса у изражавању кон-

цепта 'љубав', те долази до гендерног комуникативно-концептуалног приближавања и подударања (њихови светоназори готово да су сада идентични). Овакав преокрет потврђује поставку, чије аргументовање смо поставили као циљ наше анализе, да гендерна својства језичке личности лица женског и мушког пола нису строго ограничена и у великој мери зависе од типа и својстава (језичке) личности, такође и специфичне ситуације комуникације и елемената као што су комуникативни циљеви и намере, личне карактеристике комуникатора, њихов статус и ситуационе улоге. Свака језичка личност егзистира у простору културе свог времена и друштвеног слоја коме припада. Стога се типичне одлике колективног говорног портрета нужно огледају у индивидуалном говорном портрету (а на тој позадини и у гендерном). У роману *Евгеније Оњегин* љубав је, као вид универзалног односа, постављена на највиши ниво културних али и интегралних вредности, представљајући повезујућу карику у животу сваке појединачне личности која је „подељена” на мушкарца и жену, истовремено тежећи очувању целовитости и интегритета (Андрејев 2017). Из тог разлога концепт 'љубав' представља семантичко поље у којем се губе гендерне разлике мушког и женског говорног портрета. У осмом поглављу Оњегин у свом писму Татјани (примери 28, 29, 30) поменути концепт изражава исказима који нас по језичком изразу и гендерним маркерима у великом степену подсећају на оне у Татајанином писму:

(28) Kakav će prezir plemeniti / Izreći vaše oči sjajne! / Šta hoću? S kakvom željom kobnom / Otvoriću vam srce svoje? (Puškin 1972: 194)

(29) Vaš glas da slušam i da shvatam / Svom dušom svojom vaše čari... / Da premirem kraj vas u stvari, / I da se gasim... to je sreća! (Puškin 1972: 195)

(30) Ja žudim da kraj vaših nogu / Sa suzama i bolom slijem / Svu ljubav, molbe, sve što krijem, / Da protivim se sebi, strasti, / Više u moći nije mojoj; / Reših: u vašoj ja sam vlasti / I predajem se sudbi svojoj. (Puškin 1972: 196)

Поменуто поглавље открива у Оњегоиновом карактеру и гендерном говорном моделу својства која у четвртном поглављу у одговору на Татјанино писмо није имао. Уочава се трансформација и успон јунака способног да, без промишљања својих исказа у складу са мушким гендерним моделом, спонтано изрази љубавно осећање. Резултат описане трансформације је промена језичкостилског изражавања концепта 'љубав' у Оњегоиновом дискурсу, што се рефлектује у експресивним метафорама са снажно израженим емоцијама (*лукавџиво које кујем, морен љубавном жеђи, очи се џлаше, хладноћом наоружавам реч и џоћлед* (пример 31)), оксиморону (*џлемениџи џрезир, злобно веселе* (пример 32)), и епитетима знатне експресивности (*џџужна џџајна, сјајне очи, кобна жеља, чудан сџрах, џешки дани, џорка судбина, џневни џрекор* (примери 33, 34)). Експресивни интезитет појачан је употребом инверзије у исказима (*да верујем јој нисам смео, слободу џразну нисам хџео, нежностџи искру сџазих једном* (пример 34)):

(31) Bojim se da će da se plaše / Od moje molbe oči vaše / Ko od lukavstva koje kujem... / Da znate kako strašno boli / Ljubavnom žeđi biti moren... / A mesto tog, hladnoćom lažnom / I reč i pogled ja oružam (Puškin 1972: 195–196)

(32) Kakav će prezir plemeniti... / Kakvom će sad veselju zlobnom / povoda dati pismo moje (Puškin 1972: 194)

(33) Znam razjašnjenje tužne tajne... / Da izgubim pun čudnog straha... / Dragocen a ja zalud gubim / već i onako teške dane / Sudbinom gorkom odbrojane... / I gnevni prekor ja već čujem... (Puškin 1972: 194–196)

(34) Kakav će prezir plemeniti / Izreči vaše oči sjajne! / S kakvom željom kobnom... / Nežnosti iskru spazih jednom / Da verujem joj nisam smeo... / Slobodu praznu nisam hteo... / Sudbinom gorkom odbrojane... (Puškin 1972: 194–195)

Истовремено са говорном гендерном трансформацијом Оњегина у осмом поглављу долази до трансформисања гендерног модела главне јунакиње, Татјане Ларине. Анализа семантике номинативних јединица рефлектује потпуни преокрет њеног језичког израза у исказивању концепта 'љубав'. Татјанин гендерни дискурс више није обележен стереотипним маркерима поменутог концепта попут романтичности и снажног емотивног преживљавања, већ се сада Оњегин појављује као носилац таквог дискурса. Оњегово писмо у овом поглављу готово доследно пресликава гендерне језичке маркере Татјаниног писма из трећег поглавља, док Татјанин одговор на његово писмо у осмом поглављу има идентичну форму и гендерне маркере Оњеговог одговора из четвртог поглавља. Татјана пише Оњегину:

(35) Sad zavisi od vaše volje / Prezrenje vaše da l' ću steći... / U selu da vas vidim našem, / Da se veselim glasu vašem, / Da vam što kažem, pa da zatim / O istom mislim i da patim... / Nek bude tako! Što da krijem? / Milosti tvojoj dajem sebe... / Al' vaša čast mi jemči lepim, / i predajem se njoj bez straha... (Puškin 1972: 77–79)

Језичкостилски сличне исказе, са идентичном конотацијом, учачамо у Оњеговом писму Татјани:

(36) Kakav će prezir plemeniti / Izreči vaše oči sjajne!... / Ne, da vas vidam, da vas pratim, / Da svaki osmeh, pogled hvatam / Na vašem licu i da patim, / Vaš glas da slušam... / Da protivim se sebi, strasti, / Više u moći nije mojoj; / Reših: u vašoj ja sam vlasti / I predajem se sudbi svojoj. (Puškin 1972: 194–196)

Њихови говорни портрети као да су заменили позиције. Татјанини искази сада губе одлике експресивне емотивности, што је одлика стереотипа женског говорног гендера и, насупрот томе, у њеном језичком изразу испољена је хладна рационалност, па супротно Оњеговој збуњености и немогућности да започне разговор, она са лакоћом заузима активну позицију у дијалогу:

(37) Barem htede / Razgovor sa njom da povede / I – ne uspe! Upitala ga / Kad, i iz kog je došo kraja? / Ide l' iz njenog zavičaja? / Dva-tri trenutka nem od sreće / ... Reči neće... / Sav smeten on je, jedva čuje, / Uzvrća s mukom... / Slobodno, mirno ona sedi... / Ne primećuje ga... / Kod kuće mirno prima njega, / Reč-dve mu kaže kad se sretnu... (Puškin 1972: 187–193)

Аутор романа упоређује доживљај љубави одраслог мушкарца (Оњегина) са понашањем детета, што имплицира осећања пријемчивости, рањивости, отворености и искрености, која су заправо главна карактеристика женског гендерног стереотипа у доживљају концепта 'љубав':

(38) Bez sumnje naš je Evgenije / Ko dete zaljubljen u Tanju... / Glas razuma ne slušajući... (Puškin 1972: 193)

На исти начин је Оњегин доживљавао заљубљену Татјану из трећег и четвртог поглавља, као уплашену, јадну девојку у односу на коју је тада имао надређену позицију. Међутим, сада, у овој замењеној гендерној позицији, Татјану доживљава као неприступачну, равнодушну и раскошну кнегињу и богињу, дакле у њеној надређености у односу на њега:

(39) Al' Onjegin je dušom celom / Tatjanom bio zanet slavnom, / Ne zaljubljenom i nesmelom / Devojkom jadnom, jednostavnom, / Već kneginjom visokom, hladnom, / Beskrajno gordom, ali skladnom / Boginjom naše carske Neve. (Puškin 1972: 191)

Са синтагматским низом *јадна једноставна девојка* повезане су такве семе унутрашње форме секундарне номинације као 'непосредна', 'отворена', 'беспомоћна', 'покорна'. Номинација 'богиња', међутим, актуелизује семантичке ознаке 'обожавање', 'поштовање', 'узвишеност', 'власт', 'моћ'. Супротстављање номинација које се односе на супротне гендерне моделе и употребљене у односу на Татјану појачано је епитетима *заљубљена, несмела (ћлашљива), обична* уз номинацију *девојка*, на супрот епитетима *славна, висока, торда, складна, царска* уз номинацију *кнегиња и бојиња*.

Из реченог се закључује да је „квазистандард” (Герасименко 2016), односно еталон, прецизни узорак конотативне оцене номинације *геије* комплементаран са „квазистандардом” номинације за номинални низ (*јадна, једноставна*) *девојка*, који показује да су мушкарци и жене у гендерном моделу изражавања концепта 'љубав' на истом нивоу: у слабој (подређеној) позицији једно у односу на друго. Семантичке ознаке на основу којих се супротстављају секундарне номинације мушкараца и жена у оба модела, рефлектују њихове говорне портрете по принципу огледала, имплицирајући непорециву компатибилност мушког и женског гендерног говорног модела у језичком изражавању концепта 'љубав'.

ЗАКЉУЧНО РАЗМАТРАЊЕ

У овом раду спроведена је функционална лингвостилистичка и семантичко-концептуална анализа језичких средстава за гендерно изражавање концепта 'љубав' на материјалу романа *Евџеније Оњегин* А. С. Пушкина. Циљ наше анализе је аргументовање и потврђивање поставке, према којој се остварује гендерно приближавање и компатибилност комуникативно-концептуалних, језичкостилских и семантичких маркера мушког и женског говорног модела у изражавању концепта 'љубав' и након предочавања свих примера као аргумената за утврђивање постављеног циља, анализа је потврдила његово остварење. Базични критеријум од којег смо полазили у анализи корпуса представљала су два гендерна стереотипа у улози најизразитијих носилаца ознака мушког и женског говорног портрета у језичком изражавању анализираног концепта. Након спроведене анализе, уз опсежно документовање примерима из корпуса, показано је и закључено следеће.

1. *Говорни гендерни модел Тајјане Ларине* (треће поглавље) носилац је свих истакнутих одлика стереотипа женствености оба типа (примери 1, 2, 3 и 4). Карактеристична својства говорне стратегије у дискурсу женског језика су:

а) *Ајел на сажалење и разумевање, љрихвајтање, изражен некохерентним и нејовезаним исказима у којима се смењују нејативна и јозијивна конојација* (примери 7–10). Језичкостилски маркери: вербална агресија, фреквентност исказа са негацијом, *Ја–Ви* искази;

б) *Манијулација свешћу и погледам на свет али и емоцијама агресија емојивно снажним исказима у циљу психолошкој утицаја на љримаоца љоруке* (примери 12–14). Представља надоградњу претходној као наметање рецепијенту поруке одговорности, засноване на преувеличавању његове личности и потцењивању и умањивању сопствене. Карактеристике: поступак *семантичке конојативне несјабилности* исказа (наизменично смењивање *Ја–Ви* и *Ја–јии* исказа, примери 12 и 13), функционално-семантичка категорија темпоралности (наизменично смењивање садашњег и прошлог времена, уз истовремену фреквентност императива и потенцијала у истом исказу, примери 13 и 14).

в) *Инијензивирање експресије у изражавању емоција надојрађивањем и љроширивањем семантичкој садржаја и сујестиијом* (примери 16–18). Језичкостилске карактеристике: на морфосинтаксичком плану фреквентна употреба придева у функцији епитета, превасходно у инверзији (примери 17, 18), узвичних реченица са функцијом мотивисања и подстицања, експресивно наизменично смењивањивање питања и узвика (пример 18).

2. *Говорни гендерни модел Евџенија Оњегина* (четврто поглавље) у функцији носиоца стереотипа мушкости испољио је својства оба типа гендерних стереотипа. Насупрот Татјаниној субјективној модалности женског језика, Оњегов гендерни дискурс носилац је реалне објективне модалности мушког језика (смањење значаја емоционалног искуства и давање предности когнитивном искуству, примери 19–23). За разлику од Татјаниног модела перципирања концепта 'љубав', са примарном функцијом придева и прилога у функцији интензификатора емоција, у Оњеговом гендерном моделу перципирања истог концепта они имају секундарну улогу, исказујући одсуство таквих емоција у семантичком пољу 'човеково унутрашње стање и својства' (примери 24 и 25). Негативна презентација концепта 'љубав' интензивирана је иронијом и епитетима са негативном конотацијом у говорниковом опису потенцијалног брака, брачне љубави и њега самог као потенцијалног супруга (примери 20, 21, 23). Оњегову говорну компетенцију карактеришу познавање етикетних говорних образаца (*Ja–Vi* исказа у свим примерима) и употреба лексики високог (књижевног) стила (пример 27), чиме је постигнута свечаност и високопарност израза, имплицирајући конотацију хладноће и уздржаности као битно својство мушког гендерног говорног модела.

3. *Гендерна компатибилност мушкој и женској говорној модела у језичком изражавању концепта 'љубав'*. У Оњеговом писму Татјани (осмо поглавље) уочена је радикална трансформација његовог гендерног дискурса у изражавању концепта 'љубав', те долази до гендерног комуникативно-концептуалног приближавања и подударања њихових светоназора и гендерних портрета. Овакав преокрет потврдио је поставку чије аргументовање смо поставили као циљ наше анализе – да концепт 'љубав' представља семантичко поље у којем се губе гендерне разлике мушког и женског говорног портрета, рефлектовано у истовременој трансформацији говорног гендерног модела Татјане и Оњегина у овом осмом поглављу. Последица ове двоструке трансформације је замена позиција њихових говорних портрета уз адекватну смену гендерних језичкостилских и семантичко-концептуалних маркера у њиховим дискурсима (примери 31–39). Супротстављање номинација које се односе на супротне гендерне моделе показала је да су мушкарци и жене у гендерном моделу изражавања концепта 'љубав' на истом нивоу: у слабој (подређеној) позицији једно у односу на друго, имплицирајући непорециву компатибилност мушког и женског гендерног говорног модела у језичком изражавању концепта 'љубав'.

ИЗБОР

Puškin (1972): A. S. Puškin, *Evgenije Onjegin*, Beograd: Izdavačko preduzeće „Rad”.

ЛИТЕРАТУРА

Andrejev (2017): А. Н. Андреев, „Женское” как структура персонажа в литературе (на материале романа в стихах А. С. Пушкина *Евгений Онегин*), *София: электронный научно-просветительский журнал*, № 2, *Традиции и современность*, Минск: БГУ, 65–70.

Gerasimenko (2016): И. Е. Герасименко, Любимая героиня А. С. Пушкина в зеркале гендерных моделей русской лингвокультуры, *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, 12(66): в 4-х ч. Ч. 1, Тамбов: Грамота, 69–71.

Denisova (2002): *Словарь гендерных терминов* (под. ред. А. А. Денисовой), Москва: Информация XXI век.

Zajceva (2020): М. В. Зайцева, Письмо Татьяны к Онегину как лингводидактический источник, *Актуальные вопросы филологической науки XXI века*, сборник статей IX Международной научной конференции молодых ученых (7 февраля 2020 г.), Ч. 1: Современные лингвистические исследования, Екатеринбург: УМЦ–УПИ, 198–204.

Kebara (2017): М. Kebara, Semantizacija spontanih derivata (dečjih neologizama) u funkciji precedentnosti jezičke igre u: *Srpski jezik XXII*, Beograd: Filološki fakultet Beograd, Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika, 315–331.

Kebara (2018): М. Kebara, Refleksivno-neposredna forma dečjih neologizama u svetlu poimanja dečjeg jezika, u: S. Marinković (ur.), *Jezik, kultura, obrazovanje*, Zbornik radova, Užice: Pedagoški fakultet, 75–86.

Kirilina, Tomska (2005): А. В. Кириллина, М. В. Томская, Лингвистические гендерные исследования, *Отечественные записки*, №2(23). Preuzeto 5. 2. 2025. sa: <http://www.strana-oz.ru/2005/2/lingvisticheskie-gendernye-issledovaniya>,

Popljevko, Nadoljska (2016): А. В. Поплевко, Е. П. Надольская, Гендерное различие мужской и женской речи, у: Н. Н. Нижнева (отв. редактор) [и др.], *Идеи. Поиски. Решения*, сборник статей и тезисов X Междунар. науч. практ. конф., В 6 частях. – Часть 2.– Минск: БГУ, 87–96.

Sinica (2000): Ю. А. Сеница, *Формирование социолингвистической компетенции в процессе обучения устному иноязычному общению студентов неязыковых вузов: в контексте национальной культуры Франции*, Москва. Preuzeto: 31. 1. 2025 sa: <https://www.dissercat.com/content/formirovanie-sotsiolingvisticheskoi-kompetentsii-v-protssesse-obucheniya-ustnomu-inoazychnom>

Solovjeva (2009): Т. В. Соловьева, *Концепт „Любовь” и его лингвистическая репрезентация в лингвокультурном аспекте: на материале лирических и драматургических произведений К. Скворцова*, Челябинск, 2009. Preuzeto: 3. 2. 2025. sa: <https://cheloveknauka.com/kontsept-lyubov-i-ego-lingvisticheskaya-reprezentatsiya-v-lingvokulturnom-aspekte>,

Tripoljska (2006): Т. А. Трипольская, Гендерный фактор в семантике эмоциональнооценочного слова, *Психолингвистические аспекты изучения речевой деятельности. Труды Уральского психолингвистического общества*, Вып. 4, Екатеринбург.

Šupin (2016): В. Шупин, Гендерные проявления эмоций в русском языке (на примере романа М. А. Булгакова *Мастер и Маргарита*), *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, № 7(61), в 3-х ч., Ч. 2, Тамбов: Грамота, 68–71.

Марина В. Кебара

Университет в Крагуеваце

Филологическо-художественный факультет

Кафедра сербского языка и литературы

ГЕНДЕРНО-МАРКИРОВАННЫЕ ЕДИНИЦЫ В ВЫРАЖЕНИИ КОНЦЕПТА 'ЛЮБОВЬ' НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА *ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН* А. С. ПУШКИНА

Резюме: В данной работе с гендерной и социолингвистической точки зрения проведен функциональный лингвостилистический и семантико-концептуальный анализ языковых средств гендерного выражения концепта 'любовь' на материале романа *Евгений Онегин* А. С. Пушкина. Целью нашего анализа является аргументация и подтверждение положения о том, что достигается гендерное сближение и совместимость коммуникативно-концептуальных, лингвостилистических и семантических маркеров мужских и женских речевых моделей при выражении концепта 'любовь'. Для достижения поставленной цели основной задачей является выявление и описание языковых гендерных маркеров художественного текста, особое внимание уделяя лингвостилистическим и семантическим маркерам экспрессивности на лексическом уровне. Базовым критерием, от которого мы отталкивались при корпусном анализе, выступили два гендерных стереотипа в роли наиболее ярких носителей признаков мужского и женского речевого портрета в языковом выражении анализируемого концепта: 1) Мужественность связана с логическим размышлением, абстрагированием, способностью дифференцировать и аргументировать, тогда как женственность связана с интуитивностью, проявлением коллективного мировоззрения и небольшой долей индивидуального отношения; 2) Мужская осознанность является противоположностью женской экспрессивности и бессознательности, следствием чего является их выраженная романтичность и иррациональность, а это подразумевает, что степень эксплицитной опоры эмоционального переживания на когнитивный опыт у них ниже, чем у женщин. После представления всех примеров в качестве аргументов для подтверждения поставленной цели анализ подтвердил ее достижение.

Ключевые слова: гендерная лингвистика, А. С. Пушкин, Евгений Онегин, Татьяна Ларина, концепт 'любовь', гендерные языковые маркеры, мужской и женский речевой портрет.